

Hrvatski u Njemačkoj: njemački s hrvatskim riječima?

Jochen Raecke

U ovome se radu govori o nekim obilježjima u jeziku potomaka hrvatskih iseljenika koji su rođeni i odrasli u Njemačkoj. Oni su hrvatski naučili od roditelja i vrlo raznoliko njime vladaaju. Međutim, u njihovu se govoru usprkos različitim stupnjevima ovladanosti hrvatskim pojavljuju zajednička obilježja. U pisanim tekstovima redovito se pojavljuju rečenice koji su doslovni prijevodi njemačkih istoznačnih rečenica. Moglo bi se reći da su to primjeri njemačkoga jezika s hrvatskim riječima. Međutim, pitanje je kako se događa da se u hrvatski jezik tih dvojezičnih govornika unosi njemački red riječi i zadržavanje zamjenica, dok morfologija u pravilu zadržava hrvatska obilježja. U radu će se pokazati da drugačiji pristup tome problemu, koji uključuje i svojevrsnu promjenu u pogledu na sam jezik, može dati jednostavan odgovor.

1. Uvod

U prvome dijelu ovoga rada raščlanit će se odstupanja u nizu rečenica studenata hrvatskoga rođenih u Njemačkoj kojima su roditelji Hrvati kako bi se pokazalo da sadrže neka obilježja njemačkoga jezika. Ova će se pojava promotriti u svjetlu strukturalističkoga odnosa jezika i govora. Drugačiji pristup tomu odnosu pokazat će i razloge navedenih zajedničkih obilježja dvojezičnih govornika hrvatskoga kojima je njemački glavni komunikacijski jezik.

2. Odstupanja dvojezičnih govornika hrvatskoga

U posljednjih nekoliko desetljeća u Njemačkoj su rođena i odrasla brojna djeca hrvatskih useljenika. Hrvatski su naučili od svojih roditelja i vrlo

različito njime vladaju. Neka se od njih odlučuju studirati hrvatski na slavističkim odsjecima njemačkih sveučilišta. Građa kojom se oprimjeruju postavke u ovome radu prikupljena je iz pisanih radova dvojezičnih studenata hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Tübingenu. Iako ti dvojezični govornici pokazuju različite stupnjeve znanja jezika svojih roditelja, ipak imaju i neka zajednička obilježja. Na primjer, u njihovim se pisanim radovima često pojavljuju rečenične strukture poput *Kad ja prošle godine u Hrvatskoj bio ...* ili *Ja sam je pitala, što ona poslije predavanja radi*. To su doslovni prijevodi njemačkih rečeničnih struktura poput *Als ich voriges Jahr in Kroatien war*, odnosno *Ich habe sie gefragt, was sie nach der Vorlesung macht*. Netko bi mogao reći da govore njemački jezik s hrvatskim riječima. Međutim, pitanje je zašto se prenosi samo red riječi, dok morfologija u pravilu nije prenesena. Isto je tako važno pitanje zašto se ne ispuštaju zamjenice. Ako se u usvajanju riječi oponaša govor roditelja, zašto hrvatski dvojezični govornici oponašaju samo riječi i morfologiju svojih roditelja, ali ne i ispuštanje zamjenica i red riječi?

2.1. Odstupanja u broju riječi

U primjerima (1), (2) i (3) prve rečenice u paru (a.1, b.1...) sadrže drugačije konstrukcije nego što je to uobičajeno u standardnome hrvatskome jeziku (druge rečenice u paru: a.2, b.2...). Uvijek su nešto duže jer sadrže bar jednu riječ više.

- (1) a.1. Ja sam odlučio...
a.2. *Odlučio sam...*
b.1. Žao mi je, ali ja nisam znala što ste Vi morali uzeti taksi.
b.2. *Žao mi je, ali nisam znala da ste morali uzeti taksi.*
c.1. ...zato što moj otac mi je rekao.
c.2. ...zato što mi je otac rekao.
- (2) d.1. ...se pokvario motor od automobila.
d.2. ...se *pokvario motor automobila.*
e.1. Ona na Vas čeka.
e.2. *Ona Vas čeka.*
- (3) f.1. Smijem li se sjesti?
f.2. *Smijem li sjesti?*

Ako se pogleda kojoj vrsti riječi pripadaju te riječi višci, pokazuje se njihovo zajedničko obilježje. Sve su te riječi eksplicitni izraz određenoga

gramatičkoga značenje. U konstrukcijama na standardnome hrvatskome jeziku takvih eksplicitnih izraza nema, gramatičko se značenje u njegovim konstrukcijama nalazi samo implicitno. Takvu razliku u kojoj različita gramatička značenja pronalaze vlastiti, poseban leksički izraz, jezikoslovlje naziva analitičnošću. Općenito govoreći, njemački ima veći stupanj analitičnosti od slavenskih jezika, kao i većina srednjoeuropskih i zapadnoeuropskih jezika. Kada se promotre hrvatske konstrukcije iz građe dvojezičnih studenata u Njemačkoj, pokazuje se da su one jednako analitične kao i odgovarajuće konstrukcije u njemačkome jeziku. Stoga se isto tako uopćeno može reći da je hrvatski jezik dvojezičnih hrvatskih studenata rođenih u Njemačkoj preuzeo tu njemačku analitičnost.

2.2. Odstupanja u redu riječi

Primjeri (4) i (5) pokazuju odstupanja od reda riječi u rečenici. U primjerima (4) glagoli su smješteni na drugo mjesto u rečenici, što je tipično za njemački jezik. I u ovim su primjerima najprije navedene rečenice dvojezičnih njemačkih studenata, a potom rečenice hrvatskoga standardnoga jezika.

- (4) a.1. Nusić je nam pričao. . .
 a.2. *Nusić nam je pričao. . .*
 b.1. Planete mogu se okretati.
 b.2. *Planete se mogu okretati.*
 c.1. Prošle godine sam ja na planini zimovala.
 c.2. *Prošle godine zimovala sam na planini.*

U primjerima u (5) redosljed riječi svake prve rečenice u skladu je s obilježjem njemačkoga jezika da se pomoćni glagol nalazi na drugome mjestu, a glavni glagol na kraju rečenice, tzv. *Verbklammer*. Očito je da hrvatski studenti primjenjuju njemačko pravilo za smještanje glagola u hrvatske rečenice.

- (5) d.1. Studenti su jučer za ispit učili.
 d.2. *Studenti su jučer učili za ispit.*
 e.1. Ti si o životu razmišljala.
 e.2. *Ti si razmišljala o životu.*
 f.1. Mi smo u Parizu francuski učili.
 f.2. *Mi smo u Parizu učili francuski.*

Može se reći da se na području sintakse govori njemački, a na području morfologije i leksika hrvatski. Očito je da su u glavi govornika ova dva gramatička područja neravnopravna.

3. Jezik i govor u ovladavanju dvama jezicima

Gledano u odnosu na hrvatski jezik, sastavljanje riječi i samo jezično blago jači su od pravila reda riječi u rečenici, koja su pretežito njemačka. To se ne može razumjeti ako se u obzir uzme tradicionalni jezikoslovni pogled na dvojezičnost, već samo ako se na jezik gleda s drugačije točke nego što to čini strukturalno obojena lingvistika koja zastupa sustave.

Naime, osnovna je misao i danas proširene strukturalističke teorije da je govor samo ostvarenje, realizacija jednoga jezika (Raecke 1998) i da je taj ostvareni jezik svojevrsni hermetički zatvoren sustav. Iz toga slijedi da bi čovjek morao prvo naučiti jedan jezik da bi uopće mogao govoriti. Drugim riječima, čovjek umije govoriti tek kad nauči sustav pojedinoga jezika.

Za dvojezičnost bi to značilo da svatko usvaja prvo *jedan* jezik (jezik svojih roditelja - zbog toga i materinski jezik), a tek onda možda uči i drugi jezik. Zato se pri govoru prenose pojedina pravila prvoga jezika na drugi. Te se pojave u jezikoslovlju obično nazivaju prijenosom, interferencijom ili transpozicijom (Gehl 1994). Ovakvo shvaćanje proizlazi iz modela organizirane, službene nastave stranoga jezika gdje se doista prvo u potpunosti razvija jedan jezik, a tek na osnovi toga potpuno razvijenoga jezika uči se drugi jezik. U tome smislu učiti drugi jezik zapravo znači još jednom učiti nešto čime se već vlada ili što je odavno naučeno, i to na do tada nepoznat način. Jer svatko već prije nego što počne s učenjem stranoga jezika umije govoriti. Govor je upravo to čemu i služe svi jezici svijeta. Upravo zato što se na nastavi stranoga jezika uči nešto što se već zna, razumijevanje takve vrste dvojezičnost, dakle slijedne ili sukcesivne (npr. Baker i Prys Jones 1998) zahtijeva jedinstven pristup. On ne može počivati na modelu onoga što se događa kod djece koja takoreći od rođenja odrastaju s dva jezika, tzv. istovremene ili simultane dvojezičnosti (npr. Meisel 1994, Baker i Prys Jones 1998), koja nastaje u doba kada se jezikom ovladava na jedinstven i nepovratan način (Jelaska 2001) Suvremena proučavanja dvojezičnosti to sve više shvaćaju. F. Grosjean (1982) ističe da se dvojezični govornik ne može promatrati kao dva jednojezična govornika u istoj osobi koja predstavlja njihov zbroj jer on ima jedinstven lingvistički profil. W. Klein (1992) stoga i predlaže termin *dvojezično usvajanje prvoga jezika*. C. Baker (1996) zaključuje da je gotovo nemoguće definirati dvojezičnost ili dvojezične osobe ako se ne uvedu određene kategorije ovisno o kutu gledanja na ovu pojavu.

Dakle, dijete koje odrasta s dva jezika, što je slučaj s hrvatskim dvojezičnim govornicima rođenima u Njemačkoj, ne uči dva jezika jedan za drugim, već uči govoriti na primjeru dvaju jezika. A to je nešto sasvim drugo. U literaturi postoje istraživanja koja su na sličnome tragu, odnosno autori čija se stajališta mogu donekle uklopiti u postavke navedene u ovome radu. Tako npr. H. Wode (1993: 29–30) razlikuje četiri tipa usvajanja jezika:

- jednojezično usvajanje prvoga jezika (*monolingualer L1-Erwerb*), usvaja se samo jedan jezik;
- višejezično usvajanje prvoga jezika (*mehrsprachiger L1-Erwerb*), istovremeno se usvajaju dva ili više jezika kao J1;
- prirodno usvajanje drugoga jezika (*natürlicher L2-Erwerb*), najčešće se pojavljuje kod slijedne dvojezičnosti;
- nastava stranih jezika (*Fremdsprachenunterricht*), učenje jezika uz posebne školske uvjete.

4. Smisao govora

Govoriti znači, kao što je W. von Humbolt već davno otkrio (1836/1960: LVII), izraziti misli artikuliranim zvukom, i to tako da sugovornik razumije što mu se htjelo reći. To je i konačna svrha jezika. Jezik ne postoji da bi se gradile gramatički ispravne rečenice, nego da bi se sporazumijevalo. Gramatički ispravne rečenice samo su način govora čiji je smisao u tome da olakša razumijevanje. Jer ako sugovornik s velikom vjerojatnošću može predvidjeti *kako* će se govornik izraziti, moći će se usredotočiti na ono *što* govornik kaže, a to znači da će ga moći mnogo bolje razumijeti.

Red riječi u rečenici uvjetovan je linearnošću jezika, što znači da riječi dolaze jedna nakon druge i slušatelj mora pamtititi što je već rečeno dok govornik ne završi rečenicu. Iz toga slijedi da je red riječi mnemotehnički utemeljen. No kako za kratkotrajno pamćenje svega što je rečeno postoji veći broj mogućnosti, postoji i veći broj pravila redoslijeda nizanja riječi u rečenici.

Kao što gramatički točne rečenice nisu cilj govora, ni konkretno ostvarenje jezika također nije cilj govora. Pojedinačni su jezici za govor i njegov cilj potpuno beznačajni. Drugim riječima: govorniku nije bitno govori li se njemački, hrvatski ili neki drugi jezik, već mu je bitno da priopći što je moguće jasnije poruke o onome čega je postao svjestan tijekom razmišljanja. Govor je, dakle, komunikacijska djelatnost koja ne teži sama sebi, već nečemu drugomu. Ljudima ništa drugo ne preostaje nego govoriti jer njihove misli nitko ne može znati ako ih sami ne izraze. I zbog toga su ljudi, kao što kaže E. Coseriu (1988), razvili tehnike kojima u načelu postižu isto, ali ih razlikuju etnički utemeljenim pridjevima kao što su njemački, hrvatski, talijanski itd. Začkoljica je u tome što se to isto postiže na različit način.

5. Riječi, oblici i pravila

Govor kao djelatnost na univerzalnoj se razini mora razlikovati od govora na jednome određenome jeziku. Kada se to zaista čini, kada se razlikuje, onda je poimanje istovremenoga usvajanja tih dviju različitih tehnika veoma jednostavno, pa se načelno može lakše opisati i razumijeti. Čovjek razvija svoj jezik kao dijete otkrivajući da riječima nešto postiže, a da to uspijeva samo kada se koristi istim riječima kao i njegova okolina. Njegovi će sugovornici razumijeti njegove riječi samo ako im se on prilagodi pa će razvijati svoj jezik upravo onako kako ga čuje od okoline. Pri tome su riječi najvažniji elementi jer bez riječi ne može biti razumljivo *o čemu* govori, niti *što* hoće reći.

K tomu, kada ne želimo samo imenovati neki predmet, pojavu, stvar ili misao, nego nešto i reći, riječima treba dati obličje po kojemu će sugovornik prepoznati koju ulogu ta riječ ima u iskazu. Sugovornik treba npr. prepoznati je li ta riječ subjekt, objekt ili predikat, je li u jednini ili množini, prepoznaje li se na koju se osobu ili stvar u govornoj situaciji odnosi, odnosi li se rečeno na sadašnjost, prošlost ili budućnost. Drugim riječima, ako govornik želi biti razumljiv, jednako je važna i građa riječi — njihov morfološki oblik.

Razvijanja vlastitoga govora bitno je drugačije od onoga što se često događa kod učenja stranoga jezika. Naime, ljudi ne uče pravila da bi ih primjenjivali u jeziku, već obrnuto — iz mnoštva jezičnih pojava koje čuju sami stvaraju pravila koja slijede na odgovarajući način.

Hrvatskim studentima koji žive u Njemačkoj jezični je unos najprije bio hrvatski, ali je vremenom prevladala okolina s njemačkim govorom. Ona je bila jača i češća od hrvatskoga roditeljskoga govora (Raecke 2002). Oblici riječi i riječi same, koji potječu od roditelja, ostali su praktično nedirnuti njemačkim unosom. Ali red riječi u rečenici i izrazi koji se odnose na gramatičko značenje oblikovali su se najvećim dijelom na osnovi njemačkih iskaza jer su se gradili pravilima koja su nastajala bitno kasnije. Iako red riječi nije u potpunosti odgovarao hrvatskomu jeziku, nije bilo teškoća u sporazumijevanju pa ga nije bilo nužno popravljati.

A s ispravljanjem su se dvojezični govornici susreli u pravome smislu te riječi tek na sveučilištu. Ispravljanje nastaje tek onda kada se želi čuti samo ispravan hrvatski, a to je nešto potpuno drugo od situacije u kojoj se samo želi da nas razumiju. Jer time umjesto prvotne jezične svrhe iznenada jezik postaje sam sebi svrhom. Od onih koji su već u stanju jedinstveno djelovati govorom, ali na dva različita načina, na sveučilištu se zahtijeva da vladaju svim tzv. gramatičkim pravilima ne samo njemačkoga, nego i vlastitoga materinskoga jezika (Raecke 2006). To je posve nova pojava u njihovu jezičnu iskustvu.

6. Zaključak

Dakle, oni koji su kao dijete ‘naučili dva jezika’, u stvari nisu učili ta dva jezika, već razvijali svoju sposobnost da obavljaju govornu djelatnost na primjeru dvaju različitih načina govora svoje okoline. I ta govorna djelatnost za njih je zajednički dio onih ‘dvaju različitih jezika’. Razlika se ne mora činiti vrlo velikom, ali pokazuje bitno različit teorijski pristup pojmu jezika općenito i pojedinačnih jezika. Ovakav pogled na jezični razvoj dvojezičnih govornika objašnjava i zajednička obilježja u govoru pojedinaca koji vladaju hrvatskim u njemačkoj govornoj okolini.

7. Literatura

- Baker, C. (1996) *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (2. izd.), Clevedon: Multilingual Matters, Ltd.
- Baker, C. i Prys Jones, S. (1998) *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon: Multilingual Matters, Ltd.
- Coseriu, E. (1988) *Sprachkompetenz: Grundzüge der Theorie des Sprechens* (prir. i ur. H. Weber), Tübingen: Francke Verlag.
- Gehl, H. (1994) *Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas*, Tübingen: Institut für Donauschwäbische Geschichte u. Landeskunde.
- Grosjean, F. (1982) *Life with two languages: An introduction to bilingualism*, London: Cambridge.
- Humboldt, v. W. (1836/1960) *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (s pogovorom izdavača, rukopis prema Dümmlersovu izvorniku iz 1836), Bonn/Hannover/Hamburg/München: Dümmler.
- Jelaska, Z. (2001) Govornici u susretu — usvojeno i naučeno vladanje jezikom u istom društvu, *Društvena istraživanja*, god. 10 /6.
- Klein, W. (1992) *Zweitsprachenverb* (3. izd.), Frankfurt am Main: Verlag Anton Hain.
- Meisel, J. M. (1994) *Bilingual First Language Acquisition: French and German Grammatical Development*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Meisel, J. M. (ur.) (1990) *Two First Languages - Early Grammatical Development in Bilingual Children*, Dordrecht: Foris.
- Raecke, J. (1998) Die Bedeutung der Stimme in der Fernsehwerbung - Zur Begründung einer heute möglichen Sprachwissenschaft, u T. Berger i J. Raecke (ur.) *Slavistische Linguistik 1997: Referate des XXIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, München, 144-175.

- Raecke, J. (2002) Aus der Sicht eines deutschen Slavisten, u *Zapis jednog vremena*, Stuttgart: Kroatischer Bildungsverein e.V., 31–36.
- Raecke, J. (2006) Wenn Migrantenkinder als Studierende die Sprache ihrer Eltern sprechen, *Sammelband der Studium Generale Vorlesung* (u tisku).
- Wode, H. (1993) *Psycholinguistik: Eine Einführung in die Lehr- und Lernbarkeit von Sprachen*, Ismaning: Max Hueber Verlag.

Croatian as a second language in Germany: German with Croatian words?

In the last three decades, a group of young people, whose parents emigrated from Croatia, have grown up in Germany. Their knowledge of their parents' language is extensive, but there are some peculiarities in their speech that they all have in common. In their essays written in Croatian, appearing regularly are sentences such as 'Kad ja prošle godine u Hrvatskoj bio...' or 'Ja sam je pitala, što ona poslije predavanja radi'. They are word for word translations or transformations of the German equivalents: "Als ich voriges Jahr in Kroatien war, and 'Ich habe sie gefragt, was sie nach der Vorlesung macht". One could say they look like examples of German with Croatian words. However, on closer examination two questions arise: why is the German word order imitated, while morphology as a rule is not affected. What is the reason that the pronouns are not dropped? It is often said that language learning is based on imitating the speech of the parents, but why do then young Croatians born and raised in Germany imitate only the words and morphology in the speech of their parents, and not the pronoun dropping or word order?

Ključne riječi: hrvatski kao J2, dvojezičnost i strani jezik, jezik i govor

Key words: Croatian as L2, bilinguality and foreign language, language & parole